

Model obitelji u katekizamskoj književnosti

Pepić, Ivana

Source / Izvornik: **Croatica et Slavica Iadertina, 2016, 11/1, 119 - 135**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:426362>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2020-11-28**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

IVANA PEPIĆ
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
ivanapepic@gmail.com

MODEL OBITELJI U KATEKIZAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI¹

Neka se svatko pokorava višim vlastima!

Jer, nema vlasti, osim od Boga, a kojih ima, od Boga su uspostavljene (Rim 13, 1–2).

U radu je pozornost usmjerena na tri katekizma bellarminovske tradicije koji su nastali u Slavoniji u 18. stoljeću. To su: *Put nebeski* (Venecija, 1707.) Ivana Grličića, *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.) Jerolima Lipovčića i *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit* (Pešta, 1766.) Đure Rapića. Usporednim čitanjem tumačenjâ četvrte Božje zapovijedi pokušalo se ukazati na sličnosti i razlike u oblikovanju modela obitelji u katekizamskom štivu posttridentskog razdoblja. Osim što je riječ o modelu koji implicira hijerarhijske odnose u kućanstvu i široj društvenoj zajednici, htjelo se pokazati kako žanr katekizma, iako visoko normiran nabožni žanr, također podliježe subjektivnim i kontekstualnim utjecajima, što ga čini vrijednim izvorom za književnoantropološka istraživanja.

KLJUČNE RIJEČI: *katekizamska književnost, bellarminovski katekizmi, posttridentski katolicizam, obitelj, slavonska književna kultura 18. stoljeća, književna antropologija*

1.

Iako se i prije 16. stoljeća, tj. u fazi tzv. predreformacije, u vidu pojedinačnih napora (Jan Hus, Bernardin Sijenski, Erazmo Roterdamski i dr.) javljaju zahtjevi za duhovnom i moralnom obnovom Katoličke crkve, pravi rez u povijesti katoličke vjere označio je Tridentski sabor (1545–1563.). Protestantizam Martina Luthera (1483–1546.) bio je glavni povod njegovu održavanju, a dalekosežnost utjecaja koncilskih odluka na djelovanje Rimske crkve osjećat se sve do Drugog vatikanskog sabora (1962–1965.). Razmatranje značenja tridentskog katolicizma u okviru ranonovovjekovne povijesti katolicizma podrazumijeva i susret s različitim nazivljem kojim se pokušava odrediti, tj. naglasiti pojedini vid tog širokog i sveobuhvatnog pokreta. U uporabi se tako mogu naći nazivi: "protureformacija", "katolička

¹ Ovaj rad predstavlja manji, prerađen dio autoričine doktorske disertacije *Strategije oblikovanja diskurza o svakodnevnici u književnoj kulturi Slavonije 18. stoljeća*, Osijek, 2014.

reformacija", "katolička obnova", "obnovno katoličanstvo", "tridentsko doba", "konfesionalno doba" i dr. Ne ulazeći u detaljnu analizu terminološke problematike, možda je potrebno tek napomenuti kako su se u hrvatskoj historiografiji ustalili nazivi "protureformacija"² i "katolička obnova"³ (Božić Bogović 2013: 80).

Nakon Tridenta jačaju dva procesa: *konfesionalizacija* u smislu oštrog doktrinalnog razgraničenja između katolika, luterana i kalvinista, a javljaju se i začeci *sekularizacije* europskoga mišljenja, kako u duhovnim tako i u prirodnim znanostima. Sve su veći problem skepsa i nevjera, neovisni vjerski pojedinci te divlje bujanje praznovjerja, odavanja astrologiji, čaranja itd. (Jedin 2004: 541). Jedan od načina na koji Crkva reagira na te pojave je i bogata duhovna literatura za katehitičku pouku, tj. bogata katekizamska književnost. Specifična obilježja katekizma⁴ koja ga razlikuju od ostalih sredstava kršćanskog navještanja, često pokazujući značajke književnog djela, kao i njihova brojnost uvjetovana potrebom za vjerskom obnovom, čine opravdanim govor o *katekizamskoj književnosti* ili *katekizamskoj literaturi* (Hoško 1985: 157). Povjesničar i teolog Guy Bedouelle izdvaja tri karakteristične crte katekizma kao osobite književne vrste: "Na prvom je mjestu elementarna crta katekizma koji se, gotovo redovito, obraća djeci i, u vrijeme koje opisujemo, odraslima koji su nepismeni. Slijedi pedagoška crta katekizma zamišljenog da se uči napamet. Čak i kad je napisan, naglašena je briga da se tekst uči napamet zahvaljujući prvenstveno glasovitoj izmjeni pitanja i odgovora. I, konačno, postoji crta službenosti, odnosno odobrenosti. Priručnici će pružiti jamstvo točnosti i sigurnosti nauka, drugim riječima pravovjerja. Barem u Katoličkoj crkvi, ti sažeci vjere namjerno su lišeni mišljenja pojedinih škola ili pretpostavki teologa, kako bi ostalo mjesto samo za već ustaljeni crkveni nauk" (Bedouelle 1982: 36).

Kada je riječ o hrvatskoj katekizamskoj književnosti, onda je razvidno kako književnopovijesna literatura uglavnom ne uključuje taj korpus tekstova u svoje preglede, a još se manje pokušava baviti njegovom sistematizacijom ili istraživanjem koliko su katekizamske knjige "(...) utjecale, neposredno ili posredno, na formiranje psihe našega naroda, njegov moral, naziranje na život, njegovu usmenu i pismenu književnost, posebno na formiranje književnog jezika, to je sve poseban studij, ali sigurno je, da je taj upliv postojao i da je njegov udio u formiranju duhovne fizionomije hrvatskog naroda, u kompleksu općekršćanskog udjela, prilično velik" (Štefanić 1938: 1). Međutim, tu prazninu u povijestima hrvatske književnosti

² "(...) naziv za nastojanja i mjere što ih je Katolička crkva poduzimala između 1555. i 1648. kako bi onemogućila širenje reformacijskih učenja (...) Uspjehu protureformacije posebno su pridonijeli zaključci Tridentskog koncila (1545-63) kao i djelovanje isusovaca (...)" (*Opći religijski leksikon* 2002: 766).

³ "(...) nastojanje Katoličke crkve za unutrašnjom reformom u XVI. i XVII. st. (...) Glavni je cilj katoličke obnove širenje evanđelja kroz što potpuniju vjersku pouku (škole, misije) i njezino produbljanje djelovanjem dušobrižnika (...)" (*Opći religijski leksikon* 2002: 441).

⁴ U općereligijskom ili kršćanskoteološkom određenju pojma *katekizam* (lat. *catechismus*) uočava se dvoznačnost: "(...) prvotno (u ranoj i srednjovj. Crkvi), naziv za kršćansku vjersku pouku. Od XVI. st. naziv za knjigu koja u obliku pitanja i odgovora obrađuje glavne istine i sadržaje kršćanske vjere: *Deset zapovijedi*, *Apostolsko vjerovanje*, pojedine sakramente, istine o Bogu, čovjekov odnos prema Bogu – svrha života, moralne obveze, molitve i dr." (*Opći religijski leksikon* 2002: 434; podcrt. I. P.). Iako katekizam dobiva značenje knjige, odnosno prema nekima *ustanove oslonjene na knjigu* (Bedouelle 1982: 36) tek u 16. stoljeću, kada doživljava i svoj procvat zbog protestantskih i katoličkih reformi, prvi se katekizam javlja u 8. stoljeću (*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* 2006: 356).

djelomično popunjava pregled hrvatske katekizamske književnosti od Tridentskog koncila do I. vatikanskog koncila (1869–1870.) koji daje teolog i franjevac Franjo Emanuel Hoško u knjizi *Negdašnji hrvatski katekizmi* iz 1985. godine. Uzimajući istaknute društvene i crkvene prilike kao bitne čimbenike u nastanku i razvoju katekizamske književnosti, Hoško izdvaja četiri razdoblja u povijesti hrvatske katekizamske književnosti. To su:

- *prvo razdoblje posttridentske (katoličke) obnove* (16. i 17. stoljeće)
- *drugo razdoblje posttridentske (katoličke) obnove* (18. stoljeće)
- *doba jozefinizma* (kraj 18. i prva polovica 19. stoljeća) i
- *katolička restauracija po principima neoskolastike* (1869/1870.) (Hoško, 1985: 160–188).

Hrvatska je u vrijeme nakon Tridentskog koncila teritorijalno i politički podijeljena među Venecijom, Habsburškom Monarhijom i Osmanskim Carstvom. Zbog nedovoljne komunikacije među regijama, kao i zbog nepostojanja centralizirane crkvene uprave, ono što se događalo u jednome kraju bilo je uglavnom nepoznato u drugome. Tako su nastale raznolike katekizamske predaje. Hrvati se koriste općom katekizamskom literaturom nastalom izvan Hrvatske, pri čemu je "izvornih djela malo, čistih prijevoda jedva, ali mnoštvo je prilagodaba prema pojedinim lokalitetima. Iz tih knjiga zaključujemo kakve su bile društvene, političke, kulturne i vjerske prilike. U Crkvi se razviše tri temeljna katekizamska smjera: 1) prema Rimskom katekizmu ("Tridentskom"); 2) prema Kanizijevoj i 3) prema Bellarminojoj koncepciji" (Fuček 2004: 365).

I dok se katekizmi prvoga razdoblja katoličke obnove (16. i 17. stoljeće) javljaju prije svega u samostalnom Dubrovniku i u s Italijom povezanoj Dalmaciji, drugo razdoblje te obnove označavaju počeci slavonske vjerske knjige 18. stoljeća. Ti počeci vezani su upravo uz *poučavanje u vjeri*⁵, a taj rad najavit će prvi katekizmi *kratka azbukviuca* i *Kratka abekavica*, što su ih isusovci ćirilicom i latinicom izdali za Slavoniju u Trnavi neposredno nakon izгона Turaka 1696. i 1697. godine (Matić 1945: 43). Riječ je o katekizmima čija je osnovica *Catechismus minimus* (1556.), tj. mali ili manji katekizam Petra Kanizija (1521–1597.), isusovca i profesora teologije koji se drži rodonačelnikom katekizma katoličke obnove. Vjerojatno su najpoznatiji katekizmi kanizijevske tradicije u slavonskoj književnoj kulturi 18. stoljeća katekizam u nabožnoj knjižici *Slavonske libarice* (1761.) Matije Antuna Relkovića te *Mala i svakomu potribna bogoslovica* (1763., 1764. i 1773.) Antuna Kanižlića. Ubrzo nakon Kanizijevih katekizama rodila se ideja o katekizmu što bi ga napravio i službeno priznao koncil u Tridentu (1545–1563.). Dostajale su samo tri godine nakon koncila da bi 1566. godine papa Pio V. proglasio *Rimski katekizam*, inače plod kolektivnog rada, službenim katekizmom Katoličke crkve. Međutim, iako

⁵ "Nastojanje oko pučavanja u vjeri, kako smo već vidjeli, dovelo je sve jače do spoznaje, da u narodu valja povesti borbu proti nepismenosti, a tim nastojanjem, da narod nauči i zavoli knjigu, krčili su se već u prvom početku putevi prosvjete uobče. Vjerski karakter hrvatske književnosti u Slavoniji u prvim decenijama osamnaestoga vieka poslije izгона Turaka bio je naravna posljedica osobitih prilika u zemlji: obrazovanih domaćih svjetovnjaka gotovo nije ni bilo, a redovnički i svjetovni kler u prvom je redu vrlo teško osjećao, što je narod za turske vlade jako bio zaostao, a vrlo često i zastranio u vjerskom životu" (Matić 1945: 43).

zaodjenut etiketom službenog katekizma, *Rimski katekizam* nije imao monopol, čemu je najveća potvrda uspjeh Bellarminovih katekizama *Dottrina cristiana breve perchè si possa imparare a mente* (1597.) i *Dichiarazione più copiosa della dottrina cristiana* (1598.). Razlog takvom uspjehu vjerojatno leži u tome što je Bellarminov "(...) tekst konkretniji, odgovara na praktična pitanja običnih ljudi, sažetiji je u definicijama, ali i toliko manje svetopisamski i mistički" (Bedouelle 1982: 41).

Činjenica je kako *žanr*⁶ katekizma svoje klasično razdoblje veže uz 18. i 19. stoljeće te je riječ o žanru čije je glavno poslanje bilo odgojiti milijune ljudi diljem Europe (a i šire) pomoću modela religijskog (kršćanskog) i kulturnog života, tj. zamisli i ideja o ljudskom, obiteljskom, društvenom i drugim aspektima življenja. Uzimajući u obzir potonje, kao i to da je produkcija katekizamske književnosti obilježila čitavu osamnaestostoljetnu književnu kulturu Slavonije, nameće se pitanje kako su katekizmi pisani za slavonsku sredinu nastojali oblikovati svakodnevno ponašanje ili "životne svjetove" (E. Husserl) ljudi s tog prostora. U ovome radu pokušat će se dati tek djelomičan odgovor na to pitanje, ograničavajući se na istraživanje *modela obitelji* u bellarminovskim katekizmima trojice slavonskih autora. To su: *Put nebeski* (Venecija, 1707.) Ivana Grlčića (Olovo *!/?!*, oko 1670. – Đakovo, poslije 1708.), *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.) Jerolima Lipovčića (Požega, 1716. *!/?!* – Požega, 1766. *!/?!*)⁷ i *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit* (Pešta, 1766.) Đure Rapića (Gradiška, danas Stara Gradiška, 11. IV. 1715. – Velika, 19. XII. 1785.).

2.

Interpretativni okvir istraživanja uporište ima u *kulturnoj antropologiji* Clifforda Geertza, koji kulturi pristupa kao tekstu i antropološkom istraživanju kao interpretaciji teksta. Kao srž takvog pristupa nameću se *okviri* kojima se nastoji otkriti smisao ljudskog djelovanja i načini na koje se govori o svijetu, a ne načini na koje on intrizično jest (Geertz 2010: 14). Značenje je pak religije u širem kulturnom kontekstu i simboličko i pragmatično, tj. "Religija je sistem simbola koji djeluje tako da u ljudima uspostavi snažna, prožimajuća i dugotrajna raspoloženja i motivacije time što formulira pojmove o općem poretku egzistencije i obavlja te pojmove takvom aurom aktualnosti da se raspoloženja i motivacije čine jedinstveno realističnima" (Geertz 1998: 119–174). Dakle, prilikom rekonstrukcije i ispitivanja historijsko-antropološke kategorije *obitelji* u katekizamskim tekstovima treba imati na umu riječi Wolfganga Isera, jednog od prvih promotora sintagme "književna antropologija", koji kaže: "Stvarnost ovih [tj. književnih – op. I. P.] tekstova uvek je stvarnost koju tek oni konstituišu, te je ona zato reakcija na stvarnost" (Iser

⁶ D. S. Lihačov u svojoj studiji *Poetika stare ruske književnosti* za podjelu na žanrove (s posebnim osvrtom na srednjovjekovni sustav žanrova) presudnim smatra, osim književnih, i izvanknjiževne, uporabne funkcije: "(...) u književnosti i folkloru žanrovi sadrže čitav kompleks društvenih potreba i postoje (...) u strogoj zavisnosti jedan od drugog" (Lihačov 1972: 52).

⁷ Treba istaknuti kako se u Lipovčićevu djelu *Dušu čuvajuće pohođenje* prožimaju tri katekizamske tradicije: kanizijevska, bellarminovska i tradicija *Rimskoga katekizma*. Međutim, kako je ovdje predmet zanimanja *sadržajna* razina katekizamskog dijela, u kojoj se autor priklonio Bellarminu (Hoško 1985: 84, 85), opravdana je njegova analiza u kontekstu ostalih katekizama bellarminovske tradicije.

1978: 96). Uvažavajući kulturnu posredovanost *diskurza*⁸ o obitelji, jasno je kako su autori katekizama prije svega bili prijenosnici modela religijskog (kršćanskog) i kulturnog života kakve je propisala Katolička crkva (konkretno, posttridentska Crkva), no ovim se radom želi ukazati i na određen stupanj autorske originalnosti unutar zadanih koncepcija katekizamskog žanra. I Zoran Velagić, koji inače ističe normativnost vjerskih knjiga i njihovu utemeljenost u nepromjenjivom kanonu prihvaćenih istina, tvrdi kako "(...) treba dakle lučiti općemoralne stavove od ideja samoga autora, poželjne obrasce ponašanja od njegovih osobnih opažanja" (Velagić 1996: 50).

Povjesničari *mentaliteta*⁹ redovito naglašavaju kako u ranom novom vijeku jača suradnja između crkvenih i građanskih vlasti u nadzoru religioznog i moralnog ponašanja stanovništva, odnosno "procesom civiliziranja" strože se reguliraju i discipliniraju ljudski afekti i nagoni (usp. Delumeau 1987: 541–576; Elias 1996: 508–509). U to vrijeme obitelj i obiteljska privreda predstavljaju osnovicu društvenog poretka, a pojam "obitelji" još uvijek, kao i u srednjem vijeku, označava sve osobe koje ovise o vlasniku zemlje: suprugu, djecu, roditelje, sluge i goste. Država i obitelj izjednačene su u slici apsolutističkog vladara kao "zemaljskog oca", tj. naglašavanjem autoriteta oca kao glave obitelji osiguravao se politički i društveni poredak (Dinzelbacher 2009: 60). Postavlja se pitanje: potvrđuje li se navedena povijesna slika posttridentskog katolicizma na primjeru oblikovanja govora o obitelji u osamnaestostoljetnim katekizmima Grličića, Lipovčića i Rapića?

Dekalog (Deset Božjih zapovijedi) jedan je od središnjih dijelova katekizma koji ističe dužnosti čovjeka prema Bogu i bližnjemu, tj. religiozne i društvene dužnosti te tako zahvaća u sveobuhvatnost čovjekove egzistencije. Premda su Božje zapovijedi u svom moralnom djelovanju univerzalne i svezremenske, njihova *tumačenja* i te kako su podložna subjektivnim i kontekstualnim utjecajima. Strukturalno se govori o dva dijela (dvije kamene ploče) Deset zapovijedi: prvi dio obuhvaća prve tri zapovijedi i tiče se čovjekova odnosa prema Bogu, a drugi dio počinje sa četvrtom zapovijedi i tiče se čovjekova odnosa prema njegovomu bližnjemu (Rebić 2012: 671). U tom kontekstu upravo je pojam *obitelji* onaj koji se prvi nameće.

Sva trojica slavonskih autora formuliraju četvrtu Božju zapovijed na isti način: *Poštuj oca i mater*. Usporednim čitanjem tumačenjâ četvrte zapovijedi u *Putu nebeskom*, *Dušu čuvajućem pohođenju* te u *Satiru iliti divjem čoviku u nauku krstjanskom ubavistitu* pokušat će se uočiti sličnosti i razlike u oblikovanju modela obitelji koje se mogu uočiti na dvije osnovne razine, a to su: *struktura obitelji* i *odnosi u obitelji* (*roditelji i djeca, gospodari i sluge, duhovni pastiri i vjernici, svjetovni poglavari i podložnici, učitelji i učenici*).

⁸ Ovdje se *diskurz* rabi prvenstveno u sociološkom značenju koje mu je dao Michel Foucault definiravši diskurze (u množini) kao "prakse što sustavno oblikuju predmete o kojima govore" (Foucault 1972: 49).

⁹ Peter Dinzelbacher predlaže sljedeću jezgrovitu formulaciju pojma *historijski mentalitet*: "Istorijski mentalitet je ansambl načina i sadržina mišljenja i osećanja koji obeležava neki određen kolektiv u neko određeno doba. Mentalitet se manifestuje postupcima" (Dinzelbacher 2009: 17).

2. 1. STRUKTURA OBITELJI

Iz tumačenjâ značenja četvrte Božje zapovijedi proizlazi kako obitelj u sva tri analizirana katekizma uključuje i širu društvenu zajednicu, odnosno definirana je vrlo sličnim odnosima kakvi se navode i u suvremenom *Katekizmu Katoličke crkve*: "Četvrta zapovijed izričito se obraća djeci u pogledu odnosa s ocem i majkom, jer je to najopćenitiji odnos. Tiče se također rodbinskih odnosa s članovima obiteljske skupine. Traži iskazivanje časti, ljubavi i priznanja djedovima i precima. Proteže se napokon na dužnosti učenika prema nastavnicima, zaposlenih prema poslodavcima, podložnika prema poglavarima, građana prema domovini, prema javnim službenicima i vladarima. Ova zapovijed uključuje i podrazumijeva dužnosti roditelja, skrbnika, učitelja, poglavara, načelnika, državnika, svih koji vrše vlast nad drugima ili nad nekom zajednicom osoba" (*Katekizam Katoličke crkve* 1994: 547). Dakle, uobičajeni su članovi, tj. odnosi koji se spominju u tekstovima oni između: roditelja i djece, starih i mladih, gospodara i sluga te crkvenih i svjetovnih poglavara i podložnika. Premda se nastoji propagirati jednakost unutar spomenutih obiteljskih i društvenih skupina, ne može se ne primjetiti kako je fokus i znatno veći broj dužnosti na strani mlađih i društveno niže pozicioniranih osoba. Od djece, mlađih, sluga i podložnika uglavnom se traži poštovanje, vjernost, poslušnost, pomoć, poštenje i sl. prema starijima dok roditelji, stariji, gospodari i poglavari trebaju voditi računa o duhovnom i tjelesnom odgoju te ne vrijeđati i nerazložito udarati mlade. Time se potvrđuje kako je obitelj bila prvo mjesto socijalizacije pojedinaca, a određujući njihove dužnosti i uloge, ne samo u kućanstvu nego i u društvenoj zajednici, jasno je da se implicira hijerarhijska struktura obitelji/društva, odnosno metafizički zasnovana hijerarhija.

2. 2. ODNOSI U OBITELJI

Roditelji i djeca. Jezgru obiteljskih odnosa čine odnosi djece prema roditeljima i obrnuto. Grličić djeci za grijeh uzima: nehranjenje, neodijevanje i nebrigu prema ubogim, starim ili bolesnim roditeljima; udaranje, psovanje i mržnju prema njima; nesavjetovanje kod činjenja tjelesnih i duhovnih poslova te nemar u molitvi nakon njihove smrti i izvršavanju njihovih posljednjih želja. Kada je pak riječ o grijesima roditelja, navedeni su sljedeći:

"Mati koja bez uzroka svojim mlikom zadovoljno svoga diteta ne rani do treće godine ili zloj dojkinji svoje dijete dade, od koje ne može biti zadovoljno hranjeno."¹⁰

¹⁰ Raffaella Sarti piše kako su u ranonovovjekovnoj Europi žene pripadnice elite i njihovi muževi obično svoju djecu davali "plaćenim" dojiljama (*balia*), iako su liječnici, znanstvenici, a ovdje vidimo i crkveni ljudi, naglašavali negativne utjecaje koje je dojilja mogla imati na dojenče. Postavlja se pitanje: zašto su onda bogate obitelji svoju djecu povjeravale dojiljama? Jedan polemični zagovarač majčinskoga dojenja navodi sljedeće "izgovore" bogatih gospođa: "Morate se čuvati [...] kako ne biste dojadile suprugu. Od dojenja se mršavi, boja postaje jada ili ono što mora biti postojano postaje mlohavo. A i čemu takva briga? Biste li i dalje mogle uživati u zabavi, ići u kazalište, operu, na ples, na posijelo, izbivati od kuće do jutra?" (prema Sarti 2006: 188).

Sagrišuje otac koji svoga djeteta (ili ono bilo njegovo po zakonu ili po grihu) ne rani i ne odijeva koliko se pristoji, ili se ne brine ukazat mu ili dat način ili nauk kojim bi mogao lasno i pošteno živit na svitu.

Sagrišuje otac koji saviše pijući ili drugim načinom smiče i rasipa svoje tečenje i svoju kuću tako da djeca ne imaju čijem živit i ranit se (...)" (53)¹¹.

Osim toga, roditelji i stariji griješe kad:

- ne mare da njihovi mlađe nauče otajstva zakona Božjega u *nauku krstjanskomu*
- ne uče svoje mlađe pametno i bogoljubno živjeti
- ne karaju i ne odvrćaju mlađe od grijeha, zlih djela i zla društva
- svojim zlim primjerom, zlim djelom, nagovorom, savjetom, zapovijedi ili naukom navede mlađega na grijeh
- sile mlađega da uđe u sveti red ili da se uda ili oženi
- otac koji ne ostavlja sinu ništa u nasljedstvo
- stariji koji mlađega nerazložito udari i opsuje, nazivajući ga *psom* ili *sotonom*; ili mu zlo poželi, tj. da drugi bez razloga pomisle kako je zlo učinio ili će učiniti.

Najopširnije o odnosu između roditelja i djece te o njihovim međusobnim dužnostima piše Lipovčić. Tako su dužnosti djece prema roditeljima:

- ljubiti ih, jer podsjeća i opominje Lipovčić na roditeljske muke i brige, naročito majčinske: "(...) promisli s kolikom pomnjom i s kakvom ljubavju i s kolikim trudom jesu tebe odranili, od ustah svojih odkidali da tebi provide; promisli trud i znoj radi tebe oca tvoga, promisli koliko je radi tebe mati tvoja podnila dosadah, vrtoglavštinah, žalostih, sumornostih, nespavanjah i ostalih nevoljah, kako se mučila jest dok je tebe porodila, tako da je u pogibelju smrti bila i mloge pomrle jesu; promisli kako se jest trudila tebe raneći, dojeći, smrad dan i noć čisteći, povijajući, ljuljajući, za nevolju pivajući samo da spavaš, da ne plačeš, da imaš koja želiš (...)" (222). No, iako mati podnosi više tereta oko odgoja djeteta i na neki način više ljubi dijete od oca, budući da je otac početak njegova života, dijete je dužno više ljubiti oca.
- poštovati ih tako što pred njima treba biti gologlav, ponizan, prepuštati im svugdje prvo mjesto, slušati njihovo govorenje i podnositi njihovu starost i njezina pomanjkanja
- slušati ih u svemu što je na korist kuće i duše
- pomagati im u svakoj potrebi.

S druge strane, griješe oni koji:

- mrze i žele smrt ili koje drugo zlo svojim roditeljima; vrijeđaju ih pogrđnim riječima kao što su: *starčino*, *krezubče*, *budalo* i dr.; ismijavaju ih; srame ih se

¹¹ Brojevi u zagradama uz citate odnose se na broj stranice na kojoj se citati nalaze u analiziranim katekizmima. Podaci o mjestu i godini korištenih izdanja spomenuti su u prethodnim rečenicama teksta, uz napomenu kako se svi citati donose u transkribiranom obliku.

- ne slušaju očeve dobronamjerne savjete (ali ne i kod izbora o /ne/ulasku u sveti red)
- ne hrane, ne odijevaju i ne paze na uboga, stara ili bolesna oca i majku
- zabranjuju roditeljima učiniti oporuku i dr.

Što se tiče dužnosti roditelja i starijih prema mlađima, protiv četvrte zapovijedi griješi/e:

- mati "(...) koja brez uzroka svojim mlikom zadovoljno svoga diteta ne rani do treće godine ili koja zloj dojkini svoje dite daje, koja ne može zadovoljno njega raniti" (227)
- otac koji svoje dijete ne hrani, ne odijeva ili pak suviše pije i rasipa imanje tako da djeca nemaju od čega živjeti
- roditelji koji ne uče svoje mlađe da žive pametno i bogoljubno
- navođenjem mlađih na grijeh zlim primjerom ili nagovaranjem
- prisiljavanjem mlađega da uđe u sveti red, da se uda ili oženi
- otac koji ne ostavlja sinu ništa u nasljedstvo
- stariji koji mlađega nerazložito udari, opsuje, nazivajući ga *psetom* ili *sotonom*.

Lipovčićev je stav kako djecu treba strogo i asketski odgajati, što potvrđuju riječi:

"A kada počmu dica rasti i mladići biti, ne valja im mlogo na volju davati, nego ji valja dobru učiti, i ako što skrive ili sagriše, valja prutom pokarati ili jisti ne dati dokle god svoje pomanjkanje ne pozna, na kolina ne klekne i oproštenje od roditeljah svojih ne zaišće (...)" (228).

Kad djeca odrastu, potrebno je:

- učiti ih *nauk krstjanski*
- učiti ih *ljucki* živjeti u kući i na svakome mjestu
- dati ih u školu, na zanat ili da nauče koji pošten posao s kojim će se moći prehranjivati i biti od koristi svojim starijima
- ne slati ih u nevjernička mjesta da ondje rade
- odvrćati ih od lijenosti
- paziti da nisu u zločestom društvu; da ne idu po igrama, *tancima*, "(...) da se ne mišaju s mladićih i z divojkama, jere se je bojati da ne dojde i drugo u utrobi kući, kako se više puta dogodilo jest s velikom sramotom i stidom roditeljah" (229; podcrt. I. P.).
- ne odijevati ih prekomjerno jer će postati oholi i izgubit će djevičanstvo
- ne ih suviše milovati nego i prutom pokarati
- ne proklinjati ih u srdžbi jer prokletstvo se može i ostvariti.

Posluš, poniženstvo i pomoć – tri su stvari koje prema Rapiću svi sinovi i kćeri imaju iskazivati prema svojim roditeljima, jer to znači poštovati četvrtu Božju zapovijed. Teško griješe ona djeca koja:

"(...) roditeljom svojim požele koje veliko zlo, ružne i opore riči njima dajući, priteći se, proklinjajući, nenavideći i zlo držeći njih dilom ili ričju, pače u starom zakonu Bog jest zapovidio da se smakne onaj koji bi mater ili oca prokleo ili ružno pogrdio" (97; podcrt. I. P.).

I te kako je važno brinuti o *duševnoj kriposti* djece i mladih, čija je dužnost po cijenu smrtnoga grijeha poslušati oca ili majku kada im zapovijede u tom smislu štogod *hasnovito*, kao na primjer da poslušaju *prediku nauka krstjanskoga* ili kad im zabrane zle sastanke, zlo društvo i sl. Međutim, postoje iznimke kada djeca ne trebaju poslušati roditelje, a to je onda kada ih oni nagovaraju na neko zlo ili da se ožene, udaju ili postanu redovnici, što Redovnik obrazlaže vrlo oštroumno: "U ovomu nisu dužni njih slušati, budući da i brez njihovoga znanja mogu biti redovnici, pače, i protiva njihovoj volji" (98). Premda se u katekizmu najprije govori općenito o dužnostima djece prema roditeljima, zanimljivo je uočiti kako u jednom trenutku Redovnik govori samo o *sinovskoj dužnosti* pomaganja ocu i majci u potrebi "(...) u kojoj se budu naodili, jere isti razlog ukazuje da sinovi svoje uzdržavaju roditelje, od kojiju oni život jesu primili" (98). Redovniku je očito blisko poznavanje primjera neizmjerne i bezuvjetne roditeljske ljubavi jer tako Satiru objašnjava nepostojanje zapovijedi koja roditeljima nalaže da potpomažu djecu (osobito dok su *malahani*): "(...) nije potreba bila ikoju zapovid davati u zakonu novomu, jere uvik roditelji višje prignuće imadu od naravi prama dicit nego dica prama roditeljom" (99). No, nije dovoljna samo ljubav prema djeci, obveza je roditelja nastojati i oko kršćanskog odgoja djece: da uče *nauk krstjanski*, da se često ispovijedaju, da slušaju svetu misu (naročito u *svečane dane*), da budu pobožni u crkvi te da mole ujutro i navečer.

Gospodari i slugе. Grličić u svom katekizmu u krug najbližih uključuje i slugе te ravnopravno ističe dužnosti slugа prema gospodarima (*starijima*) i obrnuto:

"Sagrišuje mlađi ili slugа ili najmenik koji ne čini svesrdno, pomljiivo i vjerno onoga posla, koga je dužan učinit ili ne pazi da se šteta u njegovoj službi ne učini ili pobigne od svoga starjega brez uzroka ili prvo vrimenta ugovorena (...) Sagrišuje stariji koji svojim slugam ili najmenikom ne plati ono što im je za njihovu službu i trud dužan"¹² (52–53; 54).

Lipovčić je blizak Grličićevu tumačenju, ali znatno plastičniji u opisu. On kaže kako su po četvrtoj zapovijedi slugе i mlađi dužni poštovati svoje gospodare,¹³ ali ne i u zapovijedima koje su protiv spasenja njihove duše. Stoga, nije dobro kad se priklone gospodarevoj mržnji prema nekome "(...) ili kada prinosi knjigu od jednoga do drugoga znajući da u onoj knjigi jedan drugoga na mejdan na puške ili na sablju zaziva" (233). Griješe i one slugе i sluškinje koje ne slušaju gospodare, kada tajne i skrovitosti iz kuće drugima pokazuju, kad ozloglašuju i *murmuraju* protiv gospodarā ili gospodarice te kad ne čine ono što im se zapovijedi nego spavaju i dangube. Koliko god su slugе dužne poštovati i biti vjerne gospodarima,

¹² "Kad težakom ili slugam ne plati što su svojim trudom zaslužili" (227) – jedan je od *griha koji viču u nebo*, a Grličić ih tako naziva "(...) zašto njihova očita zloća i nepravda ište osvetu od Boga protiva onim koji ih učine" (227).

¹³ To konkretno znači: "(...) poštuj kip starca i prid sidom glavom podigni se, to jest ustani prid starcem, pozdravi ga i pokloni se njemu. Zato griše smrtno koji se smiju starcih, s njima se rugaju i riči kojekakve govore; koji dok vide babicu ako im što malo učini, udilj govore: vištico, krmeljivico &c." (233).

tako i gospodari moraju biti krotki prema slugama i sluškinjama. Griješe zato oni gospodari koji:

- suviše viču na mlađe u kući; prijete, psuju i tuku
- lažno govore o slugi/sluškinji koji/a se namjerio/la drugome služiti
- ne brinu o spasenju duša svojih sluga i sluškinja, tj. ne pokaraju ih ako lažu, psuju, proklinjaju, po noći se skitaju, idu po mehanama, piju, bludniče.

Kod Rapića, međutim, izostaje spomen na dužnosti koje imaju gospodari prema svojim slugama, te se može pročitati samo:

"S. Kako se sluge i sluškinje cića svojih gospodara i gospoja imadu vladati?

R. Valja da njima budu poslušni na svaku pristojnu zapovid, da virno svaka diluju, virni da budu u svima pokućnjima stvarma, u životu, u poštenju i svakomu dilu" (102).

Duhovni pastiri i vjernici. Među svim postojećim autoritetima Grlić posebno izdvaja i stavlja naglasak na ulogu i dužnosti *župnika* u njegovoj župi. Župnikova funkcija nerijetko je uz duhovnu obuhvaćala i svjetovnu skrb o *puku priprostu*, o čemu svjedoče propusti, tj. grijesi koji su mu se zamjerali:

"Budući župnik dužan po ovoj zapovidi svojoj župi u nje duhovnih potrebah služiti, sagrišuje ako u svojoj župi brez uzroka i dopuštenja ne pribiva.

Sagrišuje isti župnik ako svesrdno, pametno i bogoljubno svomu puku svete sakramente ne razdiljuje.

Sagrišuje ako u svojoj župi u zapovidne svetkovine misu ne govori kad može i ako za svoj puk molitvu ne čini i za njega kad god misu ne reče.

Sagrišuje ako ne mari po sebi ili po drugomu naučit svoj puk nauk krstjanski i sve ono što je krstjanin dužan znati, i ako u pripovijdanju ne ponukuje da se zakon Božji pravo obslužuje.

Sagrišuje ako uboge svoje župe ne mari pomagati, zločinca pokarati, bolesnike pohoditi, i razgovoriti i svetim sakramentih, kad je potriebno, k smrti pripravit" (54–55).

Odmah nakon dužnosti djece i mlađih prema roditeljima i obrnuto, Lipovčić ukazuje na dužnost poštovanja župnika, misnika, duhovnih pastira i ostalih crkvenih ljudi, pa makar misnik bio i *zločesta života* "(...) jere premda su u sebi zli, sasvim tim jesu pravi misnici Božji, imadu oblast od grijeha odrišivati, posvećuju tilo i krv Gospodina našega Isukrsta, zato ji valja poštovati" (230). Poštovanje se iskazuje slušanjem i izvršavanjem njihovih *ponukovanja*, čuvanjem njihova poštenja i traženjem njihova blagoslova. Smrtno pak griješe oni koji:

- ništa ne drže do *ponukovanja* svojih pastira
- misnike ogovaraju, razglašuju njihove mane, nadomeću i lažno potvrđuju, o njima pjesme po mehanama i kućama pjevaju
- misnike ozloglašuju i njihovo poštenje uništavaju.

Jednako tako i župnik ima dužnost služiti svom *stadu* u duhovnim potrebama, zato griješi onaj koji:

- u svojoj župi bez uzroka i dopuštenja ne prebiva
- ako svesrdno, pametno i bogoljubno ne razdjeljuje svom puku sakramente
- ako u svojoj župi u zapovjedne svetkovine ne govori misu (kad može) i ako katkad ne kaže misu ili molitvu za svoj puk
- ako ne mari naučiti svoj puk nauk kršćanski
- ako ne pomaže ubogima u svojoj župi, ne pohodi bolesnike i ne kritizira zločince.

Znatno manje prostora i značaja duhovnim pastirima posvećuje Rapić u svom katekizmu, svodeći njihovo djelovanje isključivo u okvire duhovne skrbi na temelju koje zaslužuju poštovanje:

"Zato jere su pastiri i oci duša naših, koji s naukom krstjanskim, s pripovidanjem riči Božje i po svetima sakramentima porađaju duše u pravoj viri i uzdržaju duše da ne poginu, i zato jest prikladno da se ljube i iz svega srca poštuju" (102).

Svjetovni poglavari i podložnici. Kada je riječ o poštovanju svjetovnih autoriteta, tada je Grličić prilično suzdržan i štur, odnosno ističe autoritet *zapovijedi* svjetovne gospode, ali ne ulazi i u detaljniji prikaz značaja tih zapovijedi. Osim toga, razvidno je kako prioritet daje Božjim zapovijedima: "Također sagrišuje protiva ovoj zapovidi tko ne mari naredbe i zapovidi svitovnje gospode obslužit, ako nijesu protiva zakonu Božjemu" (55).

Lipovčić pak traži da se poštuju *carevi, kraljevi, vladari zemaljski i starješine* te da im se želi svaka sreća i čestitost. Podložnici su, prema njemu, dužni moliti Boga za svoje vladare "(...) da s njima dobro i pravedno vladaju i upravljaju. Po isti način dužni su za njima dobro govoriti i njihova dila na dobro tomačiti" (235). Među dužnostima navodi se i davanje pravednih danaka, a glavni su grijesi podanika kad druge odgovaraju od vjernosti prema gospodi, kad ogovaraju i ozloglašuju gospodu te kad ih ismijavaju, psuju i ne slušaju.

Na Satirov upit o dužnosti podložnika prema svom *kralju* ili *principu*, Rapićev Redovnik odgovara: "Valja da pravi njegov zakon obslužuje i da njemu bude poslušan zakono od Boga postavitomu starjemu i sudcu svojih podložnika" (102; podcrt. I. P.). Dakle, kod Rapića se jasno uočava povezivanje božanske i svjetovne vlasti, tj. društvena hijerarhija svoju opravdanost nalazi u metafizičkom, Božjem. Nadalje, autor nalaže i uljudan način ponašanja mlađih prema *starješinama* i *starima*, pred kojima mlađi uvijek imaju "(...) kapu skinuti i na noge ustati koliko god puta prid njih dođu, također njihovo više primiti i sliditi, budući da od njih svaki dobri nauk i mudrost prima se" (103).

Učitelji i učenici. U prvom slavonskom katekizmu¹⁴, na samom početku 18. stoljeća, neće biti spomenuta osoba učitelja (*meštra*), niti će se odnos učitelja i učenika tumačiti u okviru četvrte Božje zapovijedi. No, već polovicom stoljeća

¹⁴ Izraz *prvi slavonski katekizam* odnosi se na Grličićev *Put nebeski* (1707.) i znači: prvi katekizam koji je nastao u Slavoniji za potrebe slavonskih katolika i utjecao na kasniju slavonsku katekizamsku literaturu te katekizam koji je prema istraživačima stare slavonske književnokulturne baštine "(...) realan izraz vjerskog i moralnog stanja ondašnje Slavonije, jer je nastao u samoj Slavoniji" (Hoško 1985: 35), odnosno, kako kaže T. Matić, Grličić je "(...) vjersku pouku rado primjenjivao na svakidašnji život svoje sredine, pa tako iz njegove knjige doznajemo štošta o životu i običajima onoga vremena" (Matić 1945: 44).

Lipovčić i Rapić imaju ponešto reći o *meštrima* i *skularima*. Naročite ovlasti i autoritet u odgoju djece Lipovčić daje upravo *meštrima*, koji imaju pravo i fizički kažnjavati djecu:

"Griše i roditelji koji meštre karaju što su dicu njihovu išibali, zato kada se dica roditeljom tuže, da je nji meštar brez uzroka iztukao, ne valja da nji žale prid njima, da se dica ne osite, jere ako se osite da nji roditelji žale, slobodnije će grišiti i neposlušni biti, i najposli na višala dojći, kako se više puta jest dogodito; zato ako žele dicu svoju u strahu Božjemu odraniti i u njima diku imati, a oni neka rane, koje je šipkom preceptur ili meštar zadao, zaviju melemom božanstvenim od brizovine učinjenim, to jest ako je meštar iztukao, a oni neka drugi put iztuku, i tako pokarana u skulu pošalju" (235; podcrt. I. P.).

Kao što se može iščitati iz prethodnog citata, "pedagoška batina" imala je ulogu prevencije socijalno neprihvatljivog ponašanja u odrasloj dobi, čime se zapravo opravdavala stroga disciplina i nadzor crkvene i državne vlasti nad ponašanjem ljudi od njihove najranije dobi.

Rapić, međutim, nije tako eksplicitan kao Lipovčić, te se kod njega može pročitati više-manje načelan stav o dužnostima *skulara* prema svojim *meštrima*:

"Imadu biti poslušni, bojazni i spoznani radi kriposti u kojima njih uče i svituju. Također svako njihovo ponukovanje i svitovanje imadu s poniznostju primiti i prid njima umiljeno i krotko stajati i držati se" (103).

3.

Osamnaesto stoljeće u slavonskoj kulturi i književnosti obilježeno je "dvojnošću sadržajnih premisa i književnih žanrova" (Pogačnik 1986: 11), tj. tijekom cijeloga stoljeća uočava se isprepletenost vjerske i svjetovne sfere, tumačenje svakidašnjeg života na način teologije. Međutim, za prvu se polovicu stoljeća ističe kako je više određena religioznim predodžbama, srednjovjekovnim svjetonazorom i konzervativnim tematsko-žanrovskim sustavom, dok je druga polovica stoljeća zahvaćena prosvjetiteljskim trendom i bogatijim žanrovskim repertoarom. Ono što veže oba sklopa duhovnih procesa jest funkcionalno opterećenje – u prvom slučaju Crkve, a u drugom države, odnosno također i Crkve.¹⁵

Književnokulturnu zbilju Slavonije 18. stoljeća nemoguće je razumjeti bez uvažavanja crkvenih i društveno-političkih prilika nakon Tridentskog koncila, koji je sa svojim sveobuhvatnim teološkim i institucionalnim reformama Katoličke crkve utjecao na odnos između Crkve i države, na oblikovanje različitih kulturnih modela,

¹⁵ Budući da slavonska književnost 18. stoljeća najčešće objedinjava više funkcija; umjetnosti, prosvjećivanja, znanosti, politike, religije i sl., opravdan je postupak J. Pogačnika koji je zato svrstava u domenu tzv. "arhaične kulture" (P. Guiraud) (Pogačnik 1986: 20–21). Naime, lingvist i stilističar Pierre Guiraud rabi pojam "arhaične kulture" kako bi objasnio "dvostruku funkciju jezika" kroz dva tipa znakova: znakove objektivne i racionalne razumljivosti i znakove ekspresivnosti, subjektivnih emocija i želja. I dok moderna zapadna kultura razdvaja ta dva plana ljudskog iskustva, oni, naprotiv, teže da se stope u arhaičnim kulturama u kojima su radnje poput lova, rata i poljoprivede ritualizirane, a umjetnost se poistovjećuje s tehnikama (Guiraud 1983: 44).

socijalnih identiteta, obrasce svakodnevnog života i dr., kao i utjecaja jozefinističke politike na odgoj vjernika kao poslušnih i dobrih građana. Bogata katekizamska književnost bila je jedno od najutjecajnijih sredstava kojim su se promovale te ideje.

U radu se stoga nastojao učiniti razvidnijim način djelovanja žanra katekizma, vrlo dominantnog, ali estetski ne i najrelevantnijeg tipa književne produkcije u Slavoniji 18. stoljeća. No, kao što kaže Divna Zečević: "(...) za istraživanje književnih procesa i za znanost o književnosti nisu primarni vrhunski dometi, velika književna djela (ili veliki pisci) nego u prvom redu – *povijest ljudskoga književnog djelovanja*" (Zečević 1986: 163). Izborom triju katekizama iste, bellarminovske katekizamske tradicije, nastalih u vremenskom rasponu od nekoliko desetljeća (*Put nebeski* 1707., *Dušu čuvajuće pohođenje* 1750. i *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit* 1766. godina), nastojalo se ukazati kako ti tekstovi, iako u velikoj mjeri normirani općim kanonom posttridentske Katoličke crkve, pokazuju i crte autorske originalnosti, tj. autorovih osobnih zapažanja i stavova u tumačenjima univerzalnih vjerskih istina. Ta individualna viđenja pokušala su se pokazati kroz usporedan prikaz *modela obitelji*, odnosno kroz tumačenjâ četvrte Božje zapovijedi kod trojice katehetičara: Grličića, Lipovčića i Rapića. Usporednom analizom došlo se do sljedećih spoznaja:

– *prvo* – struktura obitelji u katekizmima podrazumijeva prvenstveno zajednicu ljudi povezanih rodbinskim (krvnim) vezama i(li) zajedničkim stanovanjem, a onda i širu društvenu zajednicu. Odnosi u obitelji strogo su hijerarhijski određeni, a hijerarhija svoje opravdanje i uporište nalazi u Božjem zakonu.

– *drugo* – iz takve slike obitelji proizlaze odnosi između: roditelja i djece; gospodara i sluga; duhovnih pastira i vjernika, svjetovnih poglavara i podložnika te učitelja i učenika. U Grličićevu katekizmu iz 1707. godine ne spominju se ni učitelj ni učenici, što se može objasniti kontekstom vremena nastanka katekizma i utjecajem autorove zbilje na tekst. Naime, riječ je o samom početku 18. stoljeća, prošlo je tek nekoliko godina od oslobodilačkih ratova protiv Osmanlija i novooslobođena Slavonija nema uvjeta za razvoj školstva. Krešimir Georgijević piše kako "(...) sve do 60-ih godina nema nikakve sistematske brige o školama i o školovanju učiteljskog kadra. God. 1767. bile su na području svih hrvatskih i slavonskih županija svega 24 osnovne škole (...) Tek će marijaterzijanski školski ustav, *Ratio educationis* (1777), dati čvršći osnov za razvitak školstva, osnovnog i nižeg srednjeg, kao i za odgoj podmlatka; učitelj tada dobiva određen položaj, društveni i nastavni; o njemu treba da se brinu i izdržavaju ga općine i feudalni gospodari. Što je dotada bilo škola, osnovnih i srednjih, one su bile u rukama duhovnih lica" (Georgijević 1969: 178–179). Kad se potonje uzme u obzir, sasvim je razumljivo zašto Grličić i Lipovčić, za razliku od Rapića, čiji katekizam nastaje u drugoj polovici 18. stoljeća, znatno više naglašavaju ulogu i autoritet duhovnika (župnika ili misnika) u zajednici.

– *treće* – zapažanja o načinu govora o ostalim odnosima u obitelji također potvrđuju autorske osobitosti. Iako se u sva tri katekizma ističe roditeljski, prije svega očev autoritet spram djece te njihove međusobne dužnosti,¹⁶ Lipovčić se pokazuje i

¹⁶ "Reformatorska slika porodice idealizovala je patrijarhalnu porodicu, koja je trebalo da stabilizuje pojedine individue, a time i društvo. Saglasnost, poštovanje i lepo ophođenje važili su kao osnova za brak i pretpostavka za naklonost; počev od XVII veka oštrije su ocrtane dužnost roditeljske ljubavi da donosi decu i roditeljske dužnosti" (Dintelbacher 2009: 61).

kao vrlo temperamentan i pronicljiv pisac. On je suosjećajan kad opisuje majčinsku brigu, ljubav i požrtvornost s kojom odgaja dijete, a vrlo strog i nemilosrdan kad je u pitanju kažnjavanje djece. Iako bi se moglo zaključiti kako su tadašnje obitelji bile uglavnom bezosjećajne, treba biti oprezan te imati na umu različite kodove izražavanja osjećaja u različitim društvima. Primjerice, veza poštovanje-autoritet dugo se vremena smatrala prikladnom za obiteljske odnose te se vjerovalo da je za dobro djece bolje biti strog nego nježan i osjećajan (Sarti 2006: 264, 266).

Međusobno poštovanje tražilo se i u odnosu gospodara i sluga, s tim da nije svaki autor jednako socijalno osjetljiv prema nižem društvenom sloju sluga. Kod Grličića i Lipovčića navode se dužnosti i gospodara i sluga, dok Rapić ističe samo dužnosti sluga. Osim toga, Lipovčić naglašava i osobnu odgovornost sluga, apelira na njegovu savjest pri obavljanju poslova koji nisu u skladu s Božjim zakonima, te je sasvim jasno kako Božji autoritet pretpostavlja svakom ovozemaljskom. I u tumačenju odnosa svjetovnih poglavara i podložnika autori dvaju starijih katekizama ne poriču autoritet svjetovne gospode (kraljeva, starješina), međutim, prioritet daju Bogu, bez čije milosti nema ni dobre svjetovne vladavine. Rapićeva pak retorika kojom naučava kako je svjetovna vlast božanskog podrijetla pokazuje više sličnosti s političkim govorom apsolutističkog vladara negoli jednog duhovnika.

Na temelju iznesenih zapažanja o modelu obitelji u bellarminovskim katekizmima slavonske književne kulture 18. stoljeća proizlazi kako se u njegovu oblikovanju prepleće opće i pojedinačno, kako s obzirom na poetičke (žanrovske), tako i u odnosu na svjetonazorske strategije. Iako je riječ o dominantno didaktično-utilitarnim i religioznim mehanizmima djelovanja, na primjeru modela obitelji može se zaključiti kako prvu polovicu 18. stoljeća (Grličić, Lipovčić) više obilježava posttridentski, obnoviteljski oblik katolicizma, dok se u drugoj polovici stoljeća (Rapić) primjećuje utjecaj jozefinističkog, apsolutističkog društvenog uređenja na katekizamsku literaturu.

IZVORI

Grličić, Ivan, 1707. PUT NEBESKI | ukazan čoviku od Boga po | svetoj Crkvi. | TO JEST | NAUK KRSTJANSKI | u kratku obilato i razborito istomačen | u jezik bosanski. | Po D. | IVANU GRLIČIĆU | župniku đakovačkomu i misionaru | Svete skupštine svrhu razplođenja | svete vire: vele koristan ne samo | ljudem svitovnjim, nego | još istim župnikom | jezika bosanskoga. | PRIKAZAN | *Prisvitlomu i pripoštovanomu Gnu Gnu* | ĐURĐU PATAČIĆU | BISKUPU BOSANSKOMU &c. | VENETIS M. DCCVII. | Apud Hieronymum Albriccium. | *SUPERIORUM PERMISSU AC PRIVILEGIO*, Venecija. (NSK Zagreb, R II E – 8° – 198)

Katekizam Katoličke crkve. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.

Lipovčić, Jerolim, 1750. DUŠU ČUVAJUĆE | POHOĐENJE, | *To jest:* | oniju koji na nebeskih darovih, milosrđu i | milostimah fale, slave i uzvisuju jedno božanstvo | TROSTRUKA SLAVA | *ili* | Prisvetoga Trojstva iz bogoljubnih promišljanah, | uzdisanjah i pismicah sklopljena, na nebu početa i | na zemlju poslna od tri desetine | ANĐEOSKA KRUNICA | koju | *priuzvišeni, prisvitli i pripoštovani gospodin | gospodin* | MARTIN BIRO DE PADANY | VESPRIMSKI BISKUP | u

nedilju Prisetvog Trojstva u svojoj vesprimskoj materi | Crkvi u vrime očinskog pohođenja godine 1746. jest započeo da | po ovoj božanstvenoj fali, slava Bogu i poštenje veće naplodi se i raširi za svijuu, | ali navlastito pod njegovim vladanjem, pribivajućih dušah veće utišenje | i veselje, s većim tomačenjem Prisetvoga Trojstva na molitve mlogih | pravovirnih u jezik madžarski na svitlost dana, | a sada | na primilostivu naredbu njihove Ekselencije u jezik ilirički na poš- | tenje Prisetvog Trojstva prinešeno i u tri dila razdiljeno isto Dušu | čuvajuće pohođenje. | Po O. Fra JEROLIMU LIPOVČIĆU | iz POŽEGE, | Reda S. O. Francesca Male braće od obsluženja Provincije Srebrno | bosanske, bogoslovcu generalome u gradu Budimu. | *Svima koliko župnikom, dušah pastirom, toliko podložnim ovcama | njihovim vele koristno.* | Tlačena u Budimu kod Veronike Nottenstajnin, vdovice, 1750., Budim. (NSK Zagreb, R II E – 8° – 39)

R a p i ć, Đurđ, 1766. SATIR | ILITI | DIVJI ČOVIK | U | NAUKU KRSTJANSKOMU | UBAVISTIT, UPUTIT, NAU- | ČIT I POKRSTIT, | PO | SLAVONCU, | O. P. F. ĐURĐU RAPIĆU | GRADIŠĆANCU PRIPOVIDAO- | CU I BOGOSLOVICE ŠTIOCU | VRIDNOMU, | *Braće Male od obsluženja Reda S. O. | Franc. Provincije S. Ivana Kapistrana Sinu.* | U PEŠTI, | tlačeno s Eitzenbergerovim slovi, | godine 1766., Pešta. (NSK Zagreb, R II E – 8° – 188)

LITERATURA

Biblija. Stari i Novi zavjet. 2012. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

B e d o e l l e, Guy. 1982. "Nastanak književne vrste: 'Katekizam'", *Svesci*, 47: 36–43.

B o ž i ć B o g o v i ć, Dubravka. 2013. "Discipliniranje katoličkoga klera i vjernika u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća". *Croatia Christiana Periodica* 71: 79–101.

D e l u m e a u, Jean [Delimo, Žan]. 1987. *Strah na Zapadu (Od XIV do XVIII veka): opsednuti grad.* Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.

D i n z e l b a c h e r, Peter [Dincelbaher, Peter] (ur.), 2009. *Istorija evropskog mentaliteta: glavne teme u pojedinačnim prikazima.* Beograd, Podgorica: Službeni glasnik, CID.

E l i a s, Norbert. 1996. *O procesu civilizacije, 1-2: sociogenetska i psihogenetska istraživanja.* Zagreb: Antibarbarus.

F o u c a u l t, Michel. 1972. *The Archaeology of Knowledge.* London – New York: Routledge.

F u č e k, Ivan. 2004. "Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. stoljeću". *Obnovljeni život* (59) 3: 355–373.

G e e r t z, Clifford. 1998. "Religija kao kulturni sistem". *Tumačenje kultura*, sv. I. Beograd: Biblioteka XX vek: 119–174.

G e e r t z, Clifford. 2010. *Lokalno znanje: eseji iz interpretativne antropologije*, s engleskog prevela Irena Matijašević. Zagreb: AGM.

Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.

Guiraud [Giro], Pierre. 1983. *Semiologija*. Drugo izdanje, prevela s francuskog Mira Vuković. Beograd: Biblioteka XX vek.

Hošković, Emanuel Franjo. 1985. *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Zagreb: Salezijanski provincijalat.

Iser [Izer], Wolfgang. 1978. "Apelativna struktura tekstova". *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, priredila Dušanka Maricki. Beograd: Nolit: 94–115.

Jedin, Hubert. 2004. "Europska protureformacija i konfesionalni apsolutizam (1605.-1655.)". *Velika povijest Crkve, Četvrti svezak: reformacija, katolička obnova, protureformacija*, napisali: Erwin Iserloh, Josef Glazik, Hubert Jedin, uređuje Hubert Jedin. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. 2006. uredio Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Liháčov, Dimitrije Sergejevič. 1972. *Poetika stare ruske književnosti*. Beograd: Književna misao.

Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*. Djela HAZU, knjiga XLI. Zagreb: HAZU.

Opći religijski leksikon: A – Ž, 2002. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".

Pogačnik, Jože. 1986. "Kulturološki i književni konteksti hrvatske književnosti u Slavoniji XVIII vijeka". *Revija* 3, Osijek: 5–22.

Rebić, Adalbert. 2012. "Deset zapovijedi Božjih (Dekalog): značenje Deset zapovijedi u Bibliji i u životu Crkve". *Bogoslovska smotra* 82, 3: 665–678.

Sarti, Raffaella. 2006. *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.–1800.)*, prevela Ana Badurina. Zagreb: Ibis grafika.

Štefanić, Vjakoslav. 1938. "Bellarmino-Komulićev Kršćanski nauk". *Vrela i prinosi* 8: 1–50.

Velagić, Zoran. 1996. "Misionar, žena i obitelj u osamnaestom stoljeću". *Otvor* 4, 1–2: 49–61.

Zечевић, Divna. 1986. *Književnost na svakom koraku: studije i članci*. Osijek: Izdavački centar "Revija" – Radničko sveučilište "Božidar Maslarić".

FAMILY MODEL IN CATECHISM LITERATURE

The paper focuses on three sets of catechism of Bellarmine tradition which were written in Slavonia in the 18th century. These are the following: *Put nebeski* (Venice 1707) by Ivan Grličić, *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750) by Jerolim Lipovčić and *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit* (Pest, 1766) by Đuro Rapić. By comparatively reading the interpretation of the Fourth Commandment of God, the idea was to point out the similarities and differences in the shaping of the family model in the reading material of the post-Trent period. In addition to indicating that it be a model which implies hierarchical relationships in the home and the wider social community, we wanted to show that the genre of catechism, although nominated as a highly religious genre, is also subject to subjective and contextual influences, which makes it a valuable source of literary anthropological research.

KEY WORDS: *catechism literature, Bellarmine catechism, post-Trent Catholicism, family, Slavonian literary culture of the 18th century, literary anthropology*

